

OSMANLILARIN BALKANLAR'DAKİ MUVAFFAKİYETLERİNİN MANEVİ SEBEPLERİ

Prof. Dr. Ziya KAZICI*

Kuruluşundan itibaren müslüman topluma istinad eden bünyesi ile Şer'i hukuku hem nazari, hem de ameli bir şekilde uygulayan Osmanlı devleti¹, bu anlayışını devletin bütün sistem ve organlarında da devam ettirmiştir. Çünkü "bu devlette din asıl, devlet ise onun bir fer'i olarak görülmüştür². Bu bakımdan Osmanlı devletinin bütün müesseselerinde bu anlayışın hakim olması ve sosyal bünyenin buna göre organizesi normal karşılanmalıdır. Bu anlayış sebebiyledir ki, Osmanlılar balkanlarda idarelerine aldıkları yerli unsurların din ve vicdan hürriyetine müdahale etmedikleri gibi onları her türlü baskıdan da kurtarmışlardır.

Her ne kadar devlet, kuruluş yıllarında askeri işlere fazla ehemmiyet veriyor ve askeri başarılarını bu sayede hazırlıyorsa da onların bu muvaffakiyetlerinin sebebini sadece askeri saha ile sınırlandırmak mümkün değildir.

Bilindiği gibi tarihi bir belge olarak Balkan Yarımadası'nın güneyinde Akdeniz bulunmaktadır. Burada yüzlerce adasıyla Ege, adeta Balkanlar içindedir. Batıda Adriyatik Denizi, kuzeyde ise Tuna ırmağı bulunmaktadır. Farklı kültürlerle sahip insanların yaşadığı bu bölge, jeopolitik yönü ile önemli idi. Balkan yarımadası içinde stratejik massif dağlık bölgeler, boğaz ve geçitler, devletin kuruluş aşamalarını belirlemiştir denebilir. Bu jeopolitik faktör, Balkanlarda Osmanlıların yayılış ve fetih dönemlerini anlamak için büyük bir önemi haizdir.³

Öyle anlaşıyor ki bazı kimseler Osmanlıların Balkanlardaki ilerleyişini ve oradaki hakimiyetini sadece Osmanlı askeri gücü ile karşı tarafın dağılık olmasına bağlamak istiyor. Böylece bir bakıma Osmanlıların fazla bir şey yapmadıklarını anlatmaya çalışıyorlar. Nitekim bu konuda:

"Osmanlıların Balkanlardaki genişlemesi hem iç işlerini halletmiş olmaları, hemde fetih yöntemleri yüzünden kolaylaşıyordu. Balkanlarda coğrafya ve siyaset, sıkı bir şekilde birbirine bağlıdır. Dağlar, orduların geçişine hesaba katılır bir engel oluşturmazlar. Bir kaç su yolunun denetim altına alınmasıyla Tuna vadisine geçit bulunur. Eğer Tuna'ya Demir-kapı'nın ilerisinde bir noktadan erişilirse macaristan ve orta Avrupa akınlara müsaittir. Bölgeyi işgal etmek isteyenler, Eflak ve Boğdan yönünde hareket edebilir, daha sonra da Karadeniz kıyısı boyunca ilerleyebilirler. Böylesi geniş bir arazinin savunulması siyasi birlik ve bunun olmayışı halinde de işbirliği ve eş güdüm ister. Ondördüncü yüzyılın son çeyreğinde balkanlar siyasi bakımdan birleşik değildi.

"Burada oturanlar, kendi aralarındaki rekabet ve karşılıklı kıskançlıklarla hırpalanmış bulduklarından Osmanlılara karşı birlikte direniş gösterecek takastan mahrum oldular."⁴ denilmektedir.

Osmanlı fetihlerini ve bu fetihlerdeki başarıyı, bölge halkları arasındaki çekişme ve coğrafi sebeplere bağlayacak kadar basite indirgemek, her halde doğru olmasa gerekir. Zira Osmanlılardan önce de bölge, defalarca istilaya uğramıştı. Fakat bunların hiç birinde Osmanlı Türk'ünün gösterdiği başarıyı denk bir muvaffakiyete tesadüf edilememiştir. Aksine Balkan

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Ömer Lütfi Barkan "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şer'iliği meselesi" İ.Ü.H.F.(1945), XI/3-4, 209.

² Hazerfen Hüseyin Efendi, Telhisu'l-Beyan fi Ravanin-i Al-i Osman, Bibliotheque National (Paris) Ancien Fonds Turc, nr. 40, vr. 134 a

³ Balkan Yarımadası hakkında daha geniş bilgi için bk. Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar" Balkanlar İstanbul 1993, s. 11-14.

⁴ Norman Itzkowitz, Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek, trc. İsmet Özel, İstanbul 1989, s. 32.

Ülkeleri zaman zaman gelen bu kavimleri kendi bünyelerinde eritmesini bilmişlerdir. Bu bakımdan Osmanlıların başarılı olmasında ve hatta herhangi bir zorlama olmadan bölge halklarını kendi dinlerine sokmalarında başka sebepler aramak lazım gelecektir.

Gerçekten Osmanlılar, vicdan hürriyetini temel taşı kabul eden, ekonomik ve sosyal haklara saygı gösteren bir anlayışla idareleri altına giren kavimleri yumuşak ve müsavacı prebsepler ile idare ediyorlardı. Onların, bundan başka türlü davranamazlardı. Çünkü mensubu buldukları İslam, onların başka türlü davranmalarına ve idarelerindeki insanlara karşı başka türlü muamelede bulunmalarına izin vermiyordu. İslam, müslümanların feth ettiği topraklarda yaşayan hiç bir kimsenin zorla dine girmesine müsaade etmez. O, herkesi inanç ve fikrinde serbest bırakır. Hak ile batılın neler olduğunu, inançlar arasındaki orta ve doğru yolun hangisi olduğunu bildirmekle yetinir. Zorlama sonunda müslüman olma keyfiyetinin İslami bir hareket olmadığını beyan etmekten çekinmez. Bu sebeptendir ki Müslüman Türklerle Hıristiyan Balkanlılar arasında çok iyi bir ahenk tesis edilmiş aralarında din ayrılığından başka bir şey kalmamıştı. İslamı kabul etmeyenler bile Osmanlı idaresinden o kadar memnundular ki, sözde kendilerini kurtarmaya gelen Haçlılara hiç iltifat etmediler. N.Jorga (Geschichte des Osmanischen Reiches, 1.456) bu mevzuda şunları söyler: "Ne kadar tedkik edersek edelim, Osmanlı İmparatorluğunun idaresine giren bir şehir veya bir millet içinde, Osmanlı idaresine karşı en ufak bir memnuniyetsizliğe bile rastlamıyoruz. Balkanları kurtarmaya gelen ve ekseriye bütün hristiyan aleminin vicdanlarına hitap edebilecek bir surette Haçlı seferleri karakteri taşıyan bütün Avrupa milletlerinin iştirak ettikleri o büyük seferlerde bile Osmanlı idaresinde bulunan yerli hristiyan halkın bunlara katılmak arzusunu göstermediklerini katıyetle görüyoruz."⁵

Osmanlılar, sadece idareleri altında yaşayan milletlerin, dini hürriyet ve serbestisini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Balkanlar'daki milletlerin de bunu kazanmalarına yardım etmişlerdi. Şayet Türkler Rumeli'ye ayak basıp Balkan Türklüğünü kurmamış ve farklı kavimlere vatan olmuş Balkan coğrafyası üstünde hakim ve efendi millet olarak teşkilat ve idaresini tesis etmemiş bulunsalardı bugün ne Sırp, ne Sloven, ne Bulgar, ne Romen nede bir Yunan milleti kalmış olurdu. Zira Ortodoks Balkan Hıristiyanlığı ne çekmişse dindışları olan Katolik Latinlerden çekmişlerdir. Öyle ki bu zulüm ve ceberrut, ortodoks mezhebindeki Balkan topluluklarını eritip ortadan kaldırmak yoluna giderken, ancak Türklerin Rumeli'ye adım atmaları ile Katoliklerin bu imha ve kolonizasyon politikasına son vermiştir. Büyük Lui (Ludwig I, 1342-1382) devrinde Avrupa'nın en büyük devletlerinden biri haline gelen Macaristan, Balkanlara göz dikmiş ve Vidin Prenslüğünü zaptederek, Katolik mezhebinin büyük bir enerji ve tazyikle Balkanlara yaymaya başlamıştı. Bu tazyik sonucu olarak Balkanlar Katolik mezhebine girmeye mahkum olmuştu. Fakat Osmanlıların, Macarları önlemek üzere derhal kuzeye atılmaları bu tehlikeye bir set çekmiş ve Balkanlarda Ortodoks mezhebinin serbestçe yaşamasını mümkün kılmıştır.⁶

Uzunçarşılı da bu dönemden bahsederken : " Görülüyor ki, yeni doğan Osmanlı Devletinin sür'atle genişlemesinde, denizi aşarak Balkanları işgalinde yalnız fütuhatin ve devletler arasındaki ihtilaflardan istifadenin ve siyasetteki mahareninin değil, aynı zamanda manevi sebeplerin de tesiri vardır. Ancak bu sayededir ki Türkler, Rumelide işgal ettikleri (feth ettikleri) geniş ülkeleri bir avuç kuvvetle elde tutmuşlardır. Ve yine bu sayede Timur'un sadmesiyle Osmanlı Devleti Anadolu'da parçalandığı halde Rumelide dimdik durmuştur."⁷ demektedir ki, bu ifadelerin, tarihi olaylara bakıldığı zaman gerçek oldukları görülür.

Gerçi Osmanlı Beyliği, daha kuruluş iken askeri ve adli teşkilatla işe başlamıştı. Bu esnada özellikle askeri işlere fazla ağırlık verilerek muvaffakiyetin sebepleri hazırlanmıştı. Bununla beraber bu zahiri (görünür) kuvvet, halkın tamamen ayrı dinden olan yabancı bir bölgede yani Balkanlar'da göz kamaştırıcı hızlı şuurlu bir yayılma ve yerleşme için kafi değildi. Bunun bir takım manevi ve ruhi sebepleri de vardı.

⁵ Şinasi Altundağ, "Osmanlıların ilk devirlerinde Türklerin Kültür ve Sosyal Durumları hakkında Birkaç Not" (TCFD.(1944) II/4, 519.

⁶ Şinasi Altundağ, age. s. 520-521.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi Ankara I, 185

Osmanlı Beyliği, Anadolu'daki yayılması sırasında hiç bir siyasi fırsatı kaçırmadığı gibi, feth ettiği yerlerdeki halkla kaynaşarak onların dini,örfi ve sosyal işlerine karışmayarak vicdan hürriyetine hürmet etmiş ve ağır vergiler altında ezilmiş olan yeni tebasından belli bir vergi (cizye)⁸ almakla yetinerek mevcut kanunlara aykırı olarak keyfi hiç bir muameleye müsaade etmemiştir. Bundan dolayı Osmanlı Türklerinin sür'atle ilerlemeleri ve feth edilen bölge halkının Türk idaresini kendi idarelerine tercih etmelerinin sebebini anlamak kolaydır. Bu konuda ilk Osmanlı eserlerinde(Aşıkpaşa-zade,Neşri) epey bilgi vardır. Nitekim 1355 yılında Osmanlılara esir düşmüş olan Selanik baş piskoposu Gregory Palamas'ın mektubu da bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. O, hristiyanları tam bir serbesti içinde görmüştü. Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa, ona hristiyanlık hakkında serbestçe bazı sorular sormuştu. İşin daha enteresan tarafı, bizzat Sultan Orhan Palamas ile görüşür ve ulema ile onun arasında bir münazaranın yapılmasını emreder.

Osmanlılar, Anadolu'da nasıl hristiyan varlıklarını ve idare tarzlarını bozmayarak onları kendi nüfuzları altına aldılarsa bu müsaadeyi Rumeli'de de daha geniş bir şekilde ve onların eski varlıklarını muhafaza etmek üzere tatbik etmişlerdir ki, bunu Osmanlı tarih defterlerinde birçok örnekleri ile görmektediriz. Gerçekten doğrudan doğruya Osmanlı yönetimi altında alınan topraklarda Osmanlılar, yerli senyör ailelerinin çoğunun eski feodal topraklarında tımar sahibi olarak bırakıyorlardı. Böyle bir mazhariyete sahib olabilmek için bunların eski dinlerini bırakmaları şartı aranmıyordu. 1500 tarine kadar Rumeli 'de pek çok hristiyan tımar sahibi bulunuyordu. Yani halk gibi yerli aristokrasi de sadece yeni bir hanedanı Osmanlı hanedanını tanımaktan ve onun hizmetine girmekten başka bir şey yapmıyordu. Henüz ilhak olunmayan bölgelerde, tabi despotluk veya senyörlükler, kendi aralarındaki anlaşmazlıklar için matbuları olan sultana başvuruyorlardı.⁹

Zaten, baştan başa hristiyanlarla meskun olan Balkan Yarımadasında bu tarzdaki hareket ve davranışın Osmanlı fetihlerini kolaylaştırdığı, kısa zamanda bölgeyi bir osmanlı toprağı haline getiren amil, bu adilane hareket ve idari siyasetteki inceliklerdir. Buna sebep, bir taraftan Bizans İmparatorluğunun bozulmuş olan idare tarzı, vergilerin keyfi olması, Rum bey ve hatta imparatorlarının kendi küplerini doldurmak isteyerek halkı soymaları, asayişsizlik ve ekonomik buhran gibi amillerdir. Buna karşılık Türklerin disiplinli hareketleri ve feth edilen yerlerin halkına karşı adaletli, şefkatli ve taassuptan tamamen uzak bir siyaset takip etmeleri, vergilerin tebaanın ödeme imkanlarına göre tertip edilmiş olması ve bilhassa Ortodoks olan Balkan halkını Katolik mezhebine girmek için ölümle tehdit edenlere karşı Türklerin buralardaki unsurların dini ve vicdani hislerine hürmet göstererek bu ince ve hassas noktayı prensip olarak kullanmaları, Balkanların Katolik tazyikine karşı Osmanlı idaresini bir kurtarıcı olarak karşılamalarına sebep olmuştur.¹⁰ Balkan milletleri bunu yapmakla, Osmanlılara karşı böyle bir tavır sergilemekle yerinde bir karar vermişlerdir. Çünkü Osmanlı rejimi, din ve ırk ayırımı gözetmeyen, bütün tebaayı Osmanlı Devleti şemsiyesi altında birleştiren siyasi bir idare idi. Osmanlılar, devletlerini kurarken kitleleri çeken bu uzlaşıcı, koruyucu ve hoş görülü siyaseti şuurlu bir şekilde takip ediyorlardı. Onların idare sistemi, tamamen insani idi. Hiç kimse dininden veya ırkından dolayı küçük görülmemiş, zorlanmamış ve sadece bu sebepten dolayı öldürülmemiştir. Bir Batı'lı yazarın bu konudaki görüşleri, Osmanlıların gayr'i müslimlere karşı takındıkları tavrın nasıl olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ona göre Osmanlı idaresinin insani yönünü ortaya koyan faktörlerden biride şudur:

"Kendi idaresi altında yaşayan Hristiyan ve Museviler, vergilerini zamanında verdikçe ve Müslümanları kızdıracak kışkırtıcı bir harekette bulunmadıkça onlara en güzel bir şekilde muamele etmek."¹¹

⁸ Osmanlılarda Cizye hakkında geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, "Osmanlı Devletinde Cizye" Kubbealtı Akademi Mecmuası (1987),III

⁹ İnalçık, " Türkler ve Balkanlar" Balkanlar, s.15

¹⁰ Uzunçarşılı, Tarih, I, 182-183.

¹¹ Raphaela Lewis, Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat ,trc. Mefkure Poroy, İstanbul 1973, s. 39.

Osmanlı fetihlerinin en açık ve bariz özelliklerinden biri de, onların bu hareketlerinin gelişigüzel bir macera veya rastgele bir yerleşme uğruna olmamış olmasıydı. Onların her hareketi, bilinçli bir yerleşmeye yönelik olarak yapılmıştır. Bu da feth edilen yerlerdeki halkın hoşnutsuzluğuna ve yeni idareden memnun olmalarına istinad ettirilmiştir. Fetih prensiplerinden biri de yeni elde edilen stratejik

yerlere, büyük ve önemli şehir ile kasabalara Anadolu 'dan göçmenler getirilerek yerleştirmek (iskan) olmuştur. Elde edilen topraklarda miri, mülk ve vakıf suretiyle muhtelif kısımlara ayrılıp şehir ve kasabalarda derhal ilmi ve sosyal müesseseler vucuda getirilmiştir. Bu isabetli siyaset, gerek Anadolu, gerek Rumeli' nin fethinde o kadar maharetle tatbik edilmiştir ki, halk bu yeni idareyi yadırgamadıktan sonra başka gösterilen muamele ve müsamahadan memnun kalmıştır.

Osmanlıların hoşgörüsünden bahseden bir çok yabancı yazar, sadece Balkanları değil, daha sonraki dönemleri hatta İstanbul'un fethinde gösterilen müsamahadan söz ederek Osmanlıların ne kadar hoş görülü olduklarını anlatırlar. Örnek olması bakımından Brockelmann'ın bir ifadesini buraya alıyoruz:

"Müslüman Türkler, fetihleri esnasında isteselerdi hıristiyanlığı tamamen yok edebilirlerdi. Fakat mensubu buldukları din, buna müsaade etmez. Bu yüzden Fatih Sultan Mehmet , nasıl ki daha önce dedeleri kendi kilise teşkilatında serbest bırakmak suretiyle Bulgarları rahatsız etmedilerse o da eski dini gelenekle tanınmış İslami devlet görüşüne de tamamiyle uygun olarak Ortodoks Rum ruhani sınıfının silsile-i meratibini bütün selahiyetleri ile tanıdı. Hatta o, hıristiyanlar üzerindeki medeni hukuk alanında kaza hakkını tanımak suretiyle kilisenin nüfuzunu artırdı bile.¹²

XV. yüzyılın ilk yarısı içinde (II. Murad zamanı) Rumeli'yi gezerek Türklerle diğer Balkan hıristiyanlarının sosyal durumları hakkında bir mukayese yapmış olan ve Türklerin her konuda Balkanlılardan üstün olduklarını gösteren Bertrandon de la Broquiere ise şunları söylemektedir:

"Büyük bir refah içinde bulunan Türk köylüleri, Hristiyan köylülerin çoğunun aksine olarak hiç bir zaman yalın ayak gezmezler, dizlerine kadar çıkan sarı çizme giyerler; Türkler erken kalkar ve işlerine erken giderler; sukunet ve büyük bir gayretle iş görürler. Rumlar, Sırlar ve Bulgarların aksine olarak Türkler, evlerinin kendilerine mahsus olan kısmında ehli hayvan bulundurmazlar. Hiç bir Türk temizce yıkanmadan evinden çıkmaz. Bir hayvanın yediği yemeği bir Türk yemez. bir tavuk kesmek istediği takdirde bile onu bir müddet temiz yiyeceklerle besler. Merhamet sahibi olan Türk, harpte mecburiyet altında insan öldürür. Tabiaten sukuti olmasına ve çalışmakla sertleşmiş bulunmasına rağmen şiir kabiliyeti yüksek, ilme meyil ve istidatı çoktur..."

Bunları söyleyen seyyah, ahlak bakımından da Türklerin Balkanlılardan üstün olduklarını şöyle anlatıyor:

"Türkiyede giriştiğim her iş ve bulunduğum her münasabette Türklerde Rumlara nazaran çok daha fazla arkadaşlık duygusunun mevcud olduğunu gördüm ve Türklere Rumlardan ziyade itimad ettim." dedikten sonra:

"Gerek şehirle, gerek köyde Türkler kuvvetli, cengaver, kanaatkar işçi, namuslu tüccar, sadık arkadaş ve himaye edici efendilerdir. Kısaca, doğru ve samimi kimselerdir."

İşçi Balkanları fethetmeye başlayan küçük Osmanlı Beyliğinin manevi ve sosyal cephesi de böyleydi. Bu karakter ve manevi cephe, devletin şuurlu siyaseti, azim ve irade kudreti ile bir ahenk teşkil edince bunun neticesinin de olabileceğini yine Osmanlı tarihi gösteriyor.¹³

¹² C. Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, trc. Neş'et Çağatay, Ankara 1964, I, 258 .

¹³ Uzunçarşılı, Tarih ,I, 185-186.